ZSENIÁLIS MŰ VAGY BAKLÖVÉS? VIRGINIA WOOLF JAMES JOYCE-RÓL ÉS AZ ULYSSESRŐL

BARÓTHY JUDIT
Nyugat-magyarországi Egyetem

Az alábbiakban Virginia Woolf James Joyce-szal kapcsolatos kommentárjait szeretném vizsgálni, melyek ugyan nem adódtak össze teljes, összefüggő kritikai írássá, mégis sokat elárulnak Woolf saját alkotói módszeréről, az alkotói folyamatról vallott nézeteiről, és még sok minden másról is. Hiszen nem csak az író, hanem az író *nő*, a sznob felső-középosztálybeli értelmiségi és a féltékeny kortárs is megmutatkozik néhány megjegyzésében. Joyce-ról, elsősorban az *Ulysses*ről alkotott ambivalens véleményét egyrészt irodalmi esszéiben, másrészt naplóbejegyzéseiben találhatjuk meg.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a tény, hogy két nagyon különböző forrásról van szó: a napló a magánvélemény tere, az esszé a publikus értékítéleté. Woolf naplóját nem szánta publikálásra, sőt, meghagyta, hogy halála után férje, Leonard Woolf semmisítse meg. Nem így történt, öt kötetben megjelent naplói értékes forrást, háttéranyagot jelentenek műveihez, egyúttal élvezetes olvasmányt is: a bennfentes szemszögéből láthatjuk korának hírességeit, bepillantást nyerhetünk London társasági életébe, olvashatjuk személyes, olykor meglehetősen csípős megjegyzéseit kortársairól. A napló kétségtelenül személyes műfaj, amelyben az ember, még az író ember is, szabad utat enged erős, sokszor, külső szemmel nézve kevésbé szimpatikus érzéseinek is. Ez elmondható Woolf Joyce-ról írt bejegyzéseiről is.

Virginia és Leonard Woolf már kéziratos formában ismerték Joyce *Ulysses*ét, mivel frissen alapított saját kiadójukat, a Hogarth Presst, 1918-ban megkereste Harriet Weaver, a *The Egoist* irodalmi magazin főszerkesztője (a *The Egoist*-ban egy évvel később néhány részt maga is megjelentetett az *Ulysses*ből), hogy adják ki a könyvet, amit a nagy kiadók nem mertek megkockáztatni az érvényben lévő cenzúratörvények miatt. A szándék megvolt, főleg Leonard Woolf részéről, ehhez a feladathoz azonban professzionális nyomdára és emberekre lett volna szükségük, de akkoriban a Hogarth Press még csak egy kezdő, amatőr vállalkozás volt. Woolf először 1918-ban, naplójában meséli el Harriet Weaver látogatását, majd 1941-ben, Joyce halálakor emlékezik vissza az esetre: mindkét leírásban hangsúlyozza a szerkesztőnő vénlányos, prűd megjelenése és a kezében szorongatott, barna papírba csomagolt „illetlen" szöveg közti mulatságos ellentmondást. A szarkasztikus hangvétel ellenére már az 1918-as bejegyzésben érezhető Woolf rosszallása, előítélete Joyce könyvének „mocskos" nyelvezetével kapcsolatban:

> Harriet Weaver appeared. Here our predictions were entirely at fault. I did my best to make her reveal herself, in spite of her appearance, all that the Editress of *The Egoist* ought to be, but she remained inalterably modest, judicious, and decorous. Her neat mauve suit fitted both soul and body; her grey gloves laid straight by her plate symbolised domestic rectitude; her table manners were those of a well bred hen. We could get no talk to go. Possibly the

> poor woman was impeded by her sense that what she had in the brown paper parcel was quite out of keeping with her own contents. But then how did she ever come in contact with Joyce and the rest? Why does their filth exit from her mouth? Heaven knows. /Thursday 18 April 1918/ (Woolf 1997: 40)

1922-ben, amikor Joyce-szal kapcsolatos bejegyzéseinek a legtöbbje datálódik, és amikorra az *Ulysses* már teljes terjedelmében megjelent (Párizsban, 1922. feb. 2, ezt megelőzően pedig 1918-20 között sorozat formájában az amerikai *Little Review*-ban), Woolf *Jacob szobája* című könyvének befejezésén dolgozott. A *Jacob szobája* Woolf első igazán experimentális regénye, melyben végképp szakított a hagyományos regény cselekményszövésével. A technikai újításokon túl azonban más nehézségekkel is meg kellett küzdenie: a 20. század második évtizedében nőként - méghozzá középkorú nőként - egy fiatalember intellektuális, szerelmi, szexuális és érzelmi életének hiteles ábrázolásához kevés tapasztalattal rendelkezett, rendelkezhetett: a kor képmutatásának köszönhetően az illendőség pontos határokat szabott annak, amit egy nő, akár egy férjes asszony, az „ilyen dolgokról" tudhatott (vö. Briggs 2006: 98).

Jacob intellektuális életének megteremtéséhez viszont, még ha nem is teljesen első kézből, megvolt a kellő tapasztalata. Bár egyetemre nem járhatott, megtanult görögül, olvasott filozófiát Platóntól G. E. Moore-ig, és még sok minden mást is, kedvére válogatva apja hatalmas könyvtárából. A cambridge-i intellektuális közeget pedig bátyja, Thoby baráti köre hozta házhoz: bloomsbury-i, Gordon Square-i lakásukban rendszeresen éjszakába nyúltak a cambridge-i diákok beszélgetései. Egy férfi fizikai életéről azonban, mint azt láthattuk, „hivatalosan", keveset tudhatott, és sokáig ténylegesen is keveset tudott. Erről árulkodik az egyik legfontosabb önéletrajzi írásában, a „Vázlat a múltról" (1939-41, „A Sketch of the Past") című visszaemlékezésében, egy 25 éves korára vonatkozó megjegyzés: Jack Hills (nővérének, Stellának a férje) világosította fel arról, hogy milyen szerepet játszik a szex egy átlagos férfi életében:

> Szándékosan nyitotta fel a szemem, azt hiszem, hogy elmondja, az átlagemberek életében milyen szerepet játszik a szex. Megdöbbentett kissé, s jótékonyan. Elmondta, hogy a fiatalemberek folyvást csak a nőkről beszélnek, s „nőik" vannak. (Woolf 1999: 73)

Ezt az emléket azért is tartotta fontosnak Woolf, mert ehhez köti a felismerést: a férfiakra más erkölcsi szabályok érvényesek, mint a nőkre.[1] A regény Jacobnál 10 évvel idősebb narrátora is nő, akit a nem- és korbeli különbség kíváncsivá, szinte izgatottá tesz: „Vegyük aztán a nemiség hatását – férfi és nő közt mindig ott függ hullámzón, vibrálón"… „valami mindig arra kényszeríti az embert, hogy rezegve zümmögjön, pávaszem módján" Jacob felett (Woolf 2006: 85) – mondja magáról és a nőkről általában a narrátor.

[1] Séllei Nóra Woolf önéletrajzi írásait bevezető tanulmányában áttekintést ad a középosztálybeli női szerepek változásáról a viktoriánus kor „házi angyalától" Woolf korának, az 1910 utáni Anglia korában alkotó nők szerepköréig. Séllei leírja, hogy a 20. század elején miként mosódik el a szigorú határvonal a férfi és a női szférák között, és hogyan válik egyre elfogadottabbá, természetesebbé az alkotó nők saját térre, „saját szobára" való igénye. Az önálló életre való lehetőség jelentőségét jól érzékelteti a Stephen lányok (Virginia Woolf és nővére Vanessa) Bloomsbury-be költözése és ott töltött éveik bemutatása Woolf több önéletrajzi írásában. (Séllei 1999: 15-18)

Julia Briggs, Woolf életrajzíróinak egyike is hangsúlyozza, hogy Woolf tudatában volt annak, hogy milyen ellenérzéseket, megbotránkozást váltana ki az olvasókban és a kritikusokban (elsősorban a férfiakban), ha saját nevén (és nem férfi álnéven) írna „hozzáértően" egy fiatalember szexuális életéről, vagy akár egy nő érzéseiről (Briggs 2006: 98). Az ezzel kapcsolatos alkotói dilemmái és frusztrációja is nyilvánvalóan szerepet játszanak Joyce és D. H. Lawrence „szabadosságának" elítélésében. Bár a korabeli cenzúrának mindketten áldozatul estek, Woolf mégis úgy érezhette, hogy nőként hátrányosabb helyzetben van: Joyce és Lawrence a cenzúratörvényekkel dacolva kompromisszumok nélkül írt, miközben Woolf már a *Jacob szobájá*nak írása során szembesült az öncenzúra szükségességével, jóllehet a könyvet - az elsőt Woolf munkái közül - saját kiadójuk, a Hogarth Press jelentette meg.[2] Ugyanakkor Woolfnál, mint annyi más írónál is, megfigyelhető az öncenzúra jótékony hatása az írói eszközökre, stílusra: a regényben a szerelmi jelenet szinte csak felsejlik, de a leírásban a társadalmi képmutatás, a titkolózás a szexszel kapcsolatban szintén szerepet kap, méghozzá egy anyai levél formájában, mely bontatlanul hever az asztalon, és egyetlen tanúja a légyottnak.[3]

1920-ban, mikor a *Jacob szobája* még kezdeti stádiumban volt, Woolf naplójában beszámol T. S. Eliot látogatásáról és az *Ulysses*ről való beszélgetésükről: „I reflected how what I am doing is probably better done by Mr Joyce. Then I began to wonder what it is that I am doing: to suspect /…/ that I have not thought my plans out plainly enough." /Sunday 26 September 1920/ (Woolf 1997: 114)

Ez a naplóbejegyzés az írás folyamatát megszakító kételyt jelzi, az alkotást kísérő természetes megingások, elbizonytalanodás első jeleként, hiszen naplója tanúsága szerint az Eliot látogatását megelőző időszakban élvezte az írást, az új technika szabadságot adott neki. Érdekes, hogy éppen az *Ulysses*, illetve az arról való beszélgetést nevezi meg, mint ami elsőként akasztja meg ezt az alkotói lendületet. Ebben az idézetben nem csak a kortárs újítóval, kísérletezővel való rivalizálás, féltékenység és kisebbrendűségi érzés nyilvánul meg, hanem a „rokonság" fel-, és elismerése, hogy Joyce is ugyanazt próbálja, ami aztán az összeméricskéléshez vezet: vajon ő jobban csinálja? És a válasz itt az, hogy igen, bizonyára. A későbbiekben, a könyve befejezésekor, 1922-ben, így ír az *Ulysses*ről:

> I finished *Ulysses*, & think it a misfire. Genius it has I think; but of the inferior water. It is underbred, not only in the obvious sense, but in the literary sense. A first rate writer, I mean, respects writing too much to be tricky; startling; doing stunts. I'm reminded all the time of some callow board school boy, full of wits and powers, but so self-conscious and egotistical that he loses his head, becomes extravagant, mannered, uproarious, ill at ease, makes kindly people feel sorry for him, and stern ones merely annoyed; and one hopes he'll grow out of it; but as Joyce is forty this scarcely seems likely " /Wednesday 6 September 1922/ (Woolf 1997: 147)

[2] A *Jacob szobája* c. regény írása körüli körülményeknek és a regénynek Briggs egy egész fejezetet szentel könyvében: „In Search of Jacob" (84-104)

[3] A jelenetet J. Briggs részletesen elemzi a fent említett fejezetben (2006: 98-99)

Mi is akkor Woolf ítélete? Az *Ulysses* baklövés vagy zseniális könyv? Talán mindkettő egyszerre – egy zseniális baklövés. Annak ellenére, hogy elismeri az írói tehetséget, alapvetően elítélően nyilatkozik az *Ulysses*ről, ismételten kritizálva (ahogyan korábban „A modern prózában" tette) és kigúnyolva az önmagába forduló, egoista írói attitűdöt. Ebből a véleményből ugyanakkor már kihallatszik a sznob, a társadalmi rang táplálta öntudattal felvértezett értékítélet („irodalmi értelemben is faragatlan"), amit ugyanebből az időszakból egy másik idézettel még inkább alátámaszthatunk:

> /An/ illiterate, underbred book it seems to me: the book of a self taught working man, and we all know how distressing they are, how egotistic, insistent, raw, striking, and ultimately nauseating. When one can have the cooked flesh, why have the raw?"/Wednesday 16 August 1922/ (Woolf 1997: 145)

Hogy mennyire befolyásolhatta Woolf irodalmi fanyalgását és sznobériáját a szakmai féltékenység, ezt nem tudhatjuk, de gyanítható hogy ezek kölcsönhatásban járultak hozzá elítélő véleményéhez, melyet azonban egyszer-egyszer az igazságosság kedvéért finomított: 1922 szeptemberében, tehát ugyanabban az időszakban, mint amelyben az előző megjegyzései keletkeztek, elismeri, hogy mivel nem olvasta eléggé alaposan a könyvet, nyilvánvalóan átsiklott erényei fölött, de ennek ellenére hisz az első benyomások igazságában és nem vonja vissza véleményét. Virginia Woolf, ha hihetünk naplójának, végigolvasta a könyvet, de beismeri, hogy talán nem kellő odaadással. Woolf, az „egyszerű olvasó", ahogyan szerette magát nevezni, és kritikusi ars poeticájának is ezt az „egyszerű olvasóságot" tartotta (gyűjteményes esszékötetei is ezt a címet viselik) így vall az *Ulysses* olvasási élményéről:

> „I have read 200 pages so far – not a third; and have been amused, stimulated, charmed, interested by the first two or three chapters – and then puzzled, bored, irritated, and disillusioned as by a queasy undergraduate scratching his pimples". /Wednesday 16 August 1922/ (Woolf 1997: 145)

A kiváló kritikai érzékkel megáldott „egyszerű olvasó" a kortárs Joyce esetében elbizonytalanodik, maga sem tudja, mit gondoljon – többnyire utálja, néha pedig úgy érzi, hogy igazságtalan vele, és ha többet és alaposabban foglalkozna vele, többször elolvasná, akkor talán jobban látná érdemeit. Augusztus 26-i bejegyzésében fel is sóhajt: „Hála az égnek, hogy nem kell írnom róla!"

Eliottal való beszélgetése során azonban más tényező is felszínre kerül az *Ulysses*-szel kapcsolatos ellenérzéseiből: „I kept myself from being submerged, though feeling the waters rise once or twice … had I been meek, I suppose I should have gone under — felt him & his views dominant & subversive." (Woolf 1997: 147)

Eliot Joyce regényét igen nagyra tartotta („egészen briliáns", „egyenértékű a Háború és békével", idézi Woolf teljes felháborodással), Woolf azonban megingathatatlan, szavaiból az irodalmat is uraló patriarchális rend ellen lázadó nő hangja is kihallatszik. Hiszen Woolf ugyanebben az évben keveredett vitába Arnold Bennett-tel (ismételten – nem előzmény nélküli a vitájuk, ahogyan ezt majd látni fogjuk) és saját barátjával, Desmond McCarthy-val. Ekkor jelent meg Bennett esszégyűjteménye *Our Women* címmel, melyben amellett érvel,

hogy a férfiak okosabbak és kreatívabbak, mint a nők.[4] McCarthy dicsérő kritikát jelentetett meg Bennett kötetéről a New Statesman hasábjain, amit Woolf nem hagyhatott szó nélkül, és olvasói levélben védte meg a nők intellektusát, elért eredményeit, és felhívta a figyelmet arra, hogy az oktatási lehetőségeik növekedésével egyre inkább az irodalmi élet szereplőivé, alkotókká válnak. Ezt követően sorban keletkeztek a női intellektust védelmező esszéi, elbeszélései, mint például a „Társaság" című novellája, mely éppen ebben az időszakban, Bennettre reagálva íródott.

Áttérve Woolf Joyce-ról szóló publikált, vagyis az általa a nyilvánosságnak szánt kommentárjaira, elsődlegesen „A modern próza" című programadó esszéjében kifejtett véleményét kell megvizsgálnunk.

„A modern prózá"-ban (1919), mint sok más esszéjében, recenziójában jelentős szerepet kap az olvasó. Miközben a legkülönfélébb, kánonba és kánonon kívül eső írók, költők módszerét, stílusát elemzi, saját alkotói módszerét is feltárja, megmagyarázza saját maga és olvasói számára. Az olvasó szórakoztatását szem előtt tartva, csevegve társalog, megszólítja az olvasót, megosztja vele a pletykákat, spekulációit „áldozatai" életéről. Sőt, a „Mr. Bennett és Mrs. Brown" (1924) című írásában egyenesen cselekvésre szólítja fel:

> Szerénységükben láthatóan azt latolgatják, hogy az írók másféle húsból és vérből vannak, mint önök: hogy többet tudnak Mrs. Brown felől, mint önök. Soha ennél végzetesebb tévedést. Ez a megkülönböztetés író és olvasó között, ez az alázat önök részéről, ez a hivatásból vállalt nagyképűség és kellemkedés a mi részünkről rontja el, zsigereli ki a könyveket, holott e könyvek szoros és egyenlőségen alapuló szövetségünk sarjadékai kellene, hogy legyenek. … Az önök feladata az, hogy ragaszkodjanak ahhoz: lépjenek le az írók a talapzatukról, hogy amennyire lehetséges, szépen és hitelesen ábrázolják a mi Mrs Brownunkat. (Woolf 1980: 518)

Azonos szintre, rangra emeli az olvasót, akitől elvárja az együttműködést; magyarázat és interpretáció helyett pedig szubjektivitását hangsúlyozza. Esszéiben saját kérdéseire keresi a választ, például a szöveg és az olvasó kapcsolatáról. „A modern prózá"-ban az úgynevezett „materialistákat" (elsősorban Wellst, Galsworthy-t és igen, megint Bennettet) azért ítéli el, mert leragadnak a mindennapi élet külsőségeinek leírásánál, a lélekkel pedig nem foglalkoznak, és ezt próbálják az élet hiteles ábrázolásaként feltüntetni. A „spiritualista" Joyce vétke pedig, épp ellenkezőleg, kizárólagosan a tudat ábrázolása. Woolf számára azonban a legfontosabb az írónak az a képessége, amivel az olvasóinak az élet teljességét tudja megmutatni. A „materialisták", különösen Bennett, remek mesteremberek a regény szerkesztésében, de az „óriási munka, amivel azt bizonyítják, hogy a történet két lábbal áll a földön, és hasonlít az élethez, nem csak elfecsérelt munka, hanem oly mértékben káros hatású is, hogy elhomályosíthatja és kiolthatja az eredeti elképzelés fényét". (Woolf 1980: 484) „Az élet nagyon is nem ilyen", „az élet közben elillan, élet nélkül pedig minden értelmetlen". Ezután Woolf kifejti híres tézisét az életről, amely tudatunkban a kívülről érkező benyomások

[4] Julia Briggs felhívja a figyelmet arra, hogy ez a gondolat tér vissza majd Woolf egy későbbi regényében, *A világítótorony*ban motívumként, melynek variációi Lily Briscoe-t kísértik és gátolják az alkotásban: "Women can't write, women can't paint". (Briggs 2006: 101)

miriádjaiból áll össze „sugárzó fénygyűrűvé", „áttetsző burokká", amely a „tudat kezdetétől a végéig körülvesz bennünket" (Woolf 1980: 485).

Akkor vajon miért illeti kritikával a „spiritualista" Joyce-t, akiről elismeri, hogy meg tudja ragadni az életet a maga „mocskában", összefüggéstelenségében" (Woolf 1980: 487)? Joyce módszerének kritikája meglepőnek tűnik a materialisták, a „hagyomány régi őrei" ellen indított támadás keretében. Woolf azt sugallja, hogy a Joyce által közvetített realitás túlságosan be van zárva a tudatba, méghozzá az író egoista tudatába, amely kirekeszti az életet, és elszigetelődik attól. Elismeri ugyan, hogy az ilyen „eredeti alkotásokban sokkal könnyebb megérezni — különösen a kortársnak —, mi hiányzik belőlük, semmint megnevezni, mi újat hoztak" (Woolf 1980: 487), komoly kételyeket fogalmaz meg a mű érdemeivel kapcsolatban. Véleményét óvatosan, vagy azt is mondhatjuk, ravaszul kérdésekbe csomagolja:

> …vajon ez nem éppannyira a módszer, mint az írói gondolkodásmód szabta korlátoknak tulajdonítható-e? Vajon nem a módszer vet-e gátat az alkotóerőnek? Vajon nem a módszer-e az oka, hogy sem jókedvet, sem lelkesedést nem érzünk, hanem úgy érezzük, hogy egy olyan személyiség tart fogva bennünket, aki ugyan szinte minden rezzenésre fogékony, mégsem képes olyat magába fogadni és megalkotni, ami rajta kívül és túl van? (Woolf 1980: 487)

Az igazi kérdés tehát Woolf szerint nem is az, hogy az alkotóerő gátolt-e (mert az), hanem hogy a módszer miatt az-e. Woolf feloldja a feszültséget azzal, hogy kijelenti „bármilyen módszer lehetséges, minden módszer helyes, amely – ha írók vagyunk – azt fejezi ki, amit kifejezni akarunk, és – ha olvasók vagyunk – közelebb visz bennünket az írói szándékhoz" (Woolf 1980: 487).

Érdekes itt megjegyezni, hogy Joyce módszerének kritikájakor megfogalmazza a magánvéleményekben is előkerülő ellenérzését Joyce obszcenitásával kapcsolatban: „Vajon az illetlenségre – talán némi didaktikus célzattal – vetett hangsúly okozná, hogy a művet kissé darabosnak, elszigeteltnek érezzük?" (Woolf 1980: 487) Érdekes és jellemző módon, Joyce illetlenségéhez még visszatér 1924-es Mr Bennett és Mrs Brown c. esszéjében:

> Mr. Joyce-nak az *Ulysses*ben mutatkozó illetlensége nekem olybá tűnik, mint annak az elszánt embernek tudatos és kiszámított illetlensége, aki érzi, hogy pusztán ahhoz, hogy lélegezni tudjon, ki kell törnie az ablakokat. Olyan percekben, amikor az ablak csakugyan kitörik, Mr. Joyce remekel. De micsoda energiapocsékolás ez! És azonfelül, milyen unalmas az illetlenség, ha nem a fölös energia vagy vadság túláradása, hanem egy olyan ember eltökélt és a közjóra irányuló tevékenysége, akinek friss levegőre van szüksége! (Woolf 1980: 515)

Mindenesetre, élettel telibbnek érzi olyan régi klasszikusok műveit, mint Sterne, vagy akár Austen. De a modern írók érdeklődésének célpontja a lélek ábrázolása kell, hogy legyen, melynek terén az orosz írókat állítja példaként – de ez már egy másik történet.

A fentiekben arra kerestem a választ, hogy milyen okai lehettek annak, hogy Woolf elutasította Joyce írói módszereit és nem kedvelte az *Ulysses*t. Míg naplóbejegyzéseiben találunk példát kortársi féltékenységre íróként és női íróként, a társadalmi pozícióból fakadó lenézésre, és az „egyszerű" olvasó értetlenségére is, esszéiben saját alkotás filozófiájával összevetésben értelmezi Joyce írói módszereit. Bár Woolf ellenérzéseit Joyce *Ulysses*ével kapcsolatban sok forrás táplálta, mégis egyértelmű, hogy nagyra tartotta a regényt: naplójában, esszéiben, időről időre, visszatér Joyce-hoz, aki fontos szerepet kapott írói ars poeticájának meghatározásában is.

Bibliográfia

Briggs, Julia. 2006. *Virginia Woolf. An Inner Life.* London: Penguin Books.

Séllei, Nóra. 1999. „Bevezetés". In: Virgina Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány. Önéletrajzi írások.* Debrecen: Csokonai. 9-26. o.

Woolf, Virginia. 1980. *A pille halála. Esszék.* Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Bécsy Ágnes. Fordította: Bécsy Ágnes, Borbás Mária, Osztovits levente, Réz Ádám, Szegedy-Maszák Mihály, Szobotka Tibor, Vajda Tünde. Budapest: Európa.

---. 1997. *A Moment's Liberty. The Shorter Diary*. Abridged and edited by Ann Olivier Bell. London: Pimlico.

---. 1999. *Egy jó házból való angol úrilány. Önéletrajzi írások*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Séllei Nóra. Artemisz könyvek. Debrecen: Csokonai.

---. 2005. *Jacob szobája*. Fordította: Gy. Horváth László. Budapest: Európa.